

**O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim
vazirligi Toshkent Moliya Instituti**

“Magistratura” bo'limi

KURS ISHI

**Mavzu: Banklararo hisob-kitoblarda yagona vakillik hisobvarag'ini
qo'llanilishi va ahamiyati**

Muallif: Toshpulatov D.(BXA-1 guruh)

Ilmiy rahbar: Navro'zova K.

Toshkent 2013

Kirish

Reja:

- 1. Banklararo hisob-kitoblar va ularning rivojlanish bosqichlari**
- 2. Banklararo hisob kitoblarda yagona vakillik hisobraqamining tutgan o'rne, ahamiyati va unga o'tilishi**
- 3. Yagona vakillik hisobraqami orqali banklararo hisob kitoblarni yuritish tartibi**

Xulosa

Adabiyotlar ro'yxati

Kirish

Iqtisodiyot rivojlanib borgan sari turli mulkchilik shakllariga tegishli bo'lgan korxona va tashkilotlar soni oshib, ular o'rtasidagi iqtisodiy va boshqa munosabatlar ham ko'payadi. Natijada ularga, xizmat ko'rsatuvchi muassasalar salmog'i ham o'sib borishi tabiiy holdir. Korxona va tashkilotlar o'rtasidagi munosabatlarda vositachilik xizmatlarini bajarish banklar zimmasiga yuklatilgan. Hozirgi kunda respublikamiz bank tizimi o'z ichiga bir necha turdagi banklarni oladi. Bular aktsiyador, xususiy, qo'shma, impoteka va davlat banklaridir. Bu tijorat banklarining har biri turli mulkchilik shakllariga tegishli bo'lgan korxona, tashkilot, muassasalarga hamda yuridik maqomga ega bo'lmagan tadbirkorlar va jismoniy shaxslarga xizmat ko'satadi. Banklar tomonidan halk xo'jaligiga xizmat ko'rsatish jarayonida banklararo munosabatlar vujudga keladi. Banklararo munosabatlar banklararo hisob-kitoblar (oborotlar) orqali olib boriladi. Banklararo oborotlarning mazmuni shundan iboratki, bir bank xizmatidan foydalanuvchi korxonaning talab qiluvchiga saqlanadigan hisobvarag'idan boshqa hisob varag'iga hujjatda ko'rsatilgan summa buxgalteriya yozuvlari orqali o'tkaziladi. Demak, bir - birlari bilan hisob-kitoblarni yurituvchi korxonalarining hisob varaqalari turli banklarda joylashganligi ikkita bank o'rtasidagi hisob - kitoblarni yuzaga keltiradi. Agar o'zaro aloqada bo'lgan korxonalarining har ikkisi bitta bank xizmatidan foydalansalar, u holda banklararo oborotlar vujudga kelmaydi. Unda pul o'tkazish operatsiyalari bir bankning o'zida amalga oshiriladi. Operatsiyalarni boshlagan bankdagi oborotlar boshlang'ich bank oborotlari deyiladi. Operatsiyalarni tugallangan bankdagi oborotlar yakuniy oborotlar deyiladi. Har bir boshlang'ich oborotga yakuniy oborot mos kelishi shart. Respublikamiz banklari o'rtasidagi banklararo hisob-kitoblarni o'tkazish tartibi bir necha marta o'zgartirilgan.

Respublika Markaziy banki bilan jahon banki o'rtasida 1998 yil dekabr oyida

tuzilgan shartnomaga muvofiq Respublika Moliya sohasini rivojlantirish uchun kredit ajratilgan. Bu loyixa besh yo'nalishga bo'linib amalga oshirilmoqda. Bu yo'nalishlarning biri «O'zbekiston moliya soxasining axborot tizimini takomillashtirish» bo'lib, u o'z ichiga quyidagi vazifalarni oladi:

1. To'lov tizimini takomillashtirish;
2. Boshqarish uchun axborot tizimini yaratish;
3. Bank telekommunikatsiya tizimini rivojlantirish;
4. Axborot tizimining muxofazasini yaratish.

Yuqorida belgilab berilgan vazifalarni bajarish uchun O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan oxirgi 10 yilda bir qator ishlar qilindi. Bu borada rivojlangan davlatlarning tajribasi o'rganildi va amaliyotga tatbiq qilindi.

Jahon banki maslahatchilari va ekspertlari O'zbekistonga tashrif buyurishganda barcha banklarning yagona vakillik hisobvarag'iga va yagona balansga o'tishlari lozimligi belgilab berildi.

Ma'lumki, yirik masshtabdagi banklar resurslarini bitta hisobraqamga tez yig'ishi va bu raqamdan katta daromad keltiruvchi yirik loyihalarni moliyalashtirish ancha qiyinchilik tug'diradi. Rivojlanayotgan mamlakatlarning jahon bozoriga integratsiyalashuvi va yangi texnologiyalarning rivojlanishi ssuda kapitalining banklararo bozorda sotilishi va sotib olinishi ilgarigiga nisbatan ancha tezroq amalga oshirishni talab qila boshladi. Yirik banklar Yaponiyadagi birjalar yopilganda, Evropa va AQSh birjalari faoliyati uchun 1 soatdan 12 soatgacha bo'lgan kreditlardan foydalanishi, bundan tashqari transmilliy banklar uchun bir davlatdan ikkinchi davlatga overnayt kreditlarini amalga oshirish uchun katta pul mablag'larini tez ko'chirish imkonini beruvchi texnologiyalar bosh bankda yagona buxgalteriya balansi, yagona vakillik raqami tizimiga o'tishga undadi.

1. Banklararo hisob-kitoblar va ularning rivojlanish bosqichlari

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgunga qadar to'lov tizimi asosan qog'oz ko'rinishidagi pochta hisob-kitoblarni amalga oshirib beradigan tizim edi. 1990 yillargacha sobiq Ittifoq iqtisodiyoti «Banklararo hisob-kitoblar» termini ishlatilmas edi. Banklararo hisob-kitoblar davlat bankida ochilgan markazlashgan tartibdagi vakillik hisobvarag'i orqali olib borilgan. Bank muassasalari o'z filiallari bilan 1933 yilda kiritilgan MFO (filiallararo oborotlar) bo'yicha ichki hisobkitoblarni olib borganlar. Shunga muvofiq bank xodimlarining asosiy e'tibori filiallararo hisob-kitoblarga qaratilgan edi. Bunday hisob-kitoblar bo'yicha to'lovlarni amalga oshirish uchun bankning mablag'i bo'lmasa ham cheklanishlar yo'q edi. Filiallararo hisob-kitoblar yil oxirida markazda yakunlanardi. Yil davomida esa filiallararo oborotlar yuritiladigan hisobvaraqlar orqali pul o'tkazish operatsiyalari pochta yoki telegraf avizolari orqali amalga oshirilardi. Kredit resurslari markazdan hisobga olinib, rejalashtirib borilardi. 1991 yildan boshlab bu kamchiliklarni tugatish maqsadida O'zbekistonda banklararo hisob-kitoblarga o'zgarishlar kiritila boshlandi. Bu davrda O'zbekistonning boshqa respublikalar bilan amalga oshiriladigan hisob-kitoblari qalbaki avizolar hisobiga buzildi va to'lov tizimi izdan chiqdi. Mavjud tizim talabga javob bermay qolgani bois, Respublika Markaziy banki yangi elektron to'lovlar kontseptsiyasini ishlab chiqdi. Ushbu kontseptsiyaga binoan elektron hujjatlar ko'rinishida ishlab chiqilgan to'lov tizimitalab va imkoniyatlarni hisobga olgan holda bosqichma-bosqich amalga oshirilishi lozim edi va bu vazifa ko'zlangandek bajarildi. Hozirgi vaqtda yaratilgan electron to'lov tizimiga muvofiq, to'lov hujjatlarini respublika miqyosida 15-20 daqiqada, viloyat ichida 3-5 daqiqada amalga oshiriladigan bo'ldi.

Markaziy bank ma'lumotlariga qaraganda, yangi tizim kuniga 60 milliard

so'mlik 60 mingta hujjat aylanish imkonini beradi. Bu to'lov tizimi bundan besh barobar hajmdagi operatsiyalarni amalga oshirishga qurbi etadi. Lekin bunday muvaffaqiyatga etgunga qadar milliy to'lov tizimi bir necha bosqichni bosib o'tdi. Birinchi bosqich 1991-1994 yillarni o'z ichiga oladi. Bu davrda to'lov tizimini rivojlantirish va takomillashtirish borasida ijobiy ishlar amalga oshirildi. Xususan 1991-92 yillarda Markaziy bankning Bosh axborotlashtirish Markazida banklararo hisob-kitoblarda elektron pochta usulini yaratish ustida ishlandi. Shuningdek bank operatsion ish kunini kompyuter vositasida bajarishning amaliy dasturini yaratish va ularni banklarda tadbiq etish bo'yicha ish olib borildi. 1993 yilda O'zbekiston Respublikasining «Axborotlashtirish to'g'risida»gi Qonuni qabul qilindi. Ushbu qonun ijrosini ta'minlash maqsadida Markaziy bankda va uning hududiy boshqarmalari va bo'limlari tashkil etildi. O'zbekiston Respublikasi banklararo to'lovlar tizimini takomillashtirish maqsadida Jahon banki tomonidan ajratilgan mablag'lar hisobidan samarali foydalanish maqsadida xalqaro tanlov-tender e'lon qilindi. 1995 yil aprel oyidan boshlab to'lov tizimini takomillashtirishning ikkinchi bosqichi boshlandi. Bu bosqich 1998 yilgacha davom etdi. Ushbu bosqichda to'lov tizimi o'z oldiga qo'ygan vazifani uddaladi deyish mumkin. Agar 1996 yilda hisobkitoblar respublika ichida 1 kunda, viloyat ichida 1 soatda yakunlangan bo'lsa, bu vaqt borgan sari qisqarib bordi. 1997-98 yillardan boshlab hududlararo to'lovlarning o'tishi 15-20 daqiqani, hudud ichidagi to'lovlarning o'tishi 3-5 daqiqani tashkil qilishiga erishildi.

1998 yildan boshlab 2001 yilgacha milliy to'lov tizimini takomillashtirishning III bosqichi amalga oshirildi. 2002 yildan respublika to'lov tizimini takomillashtirishning IV bosqichi boshlandi. Bu davrda to'lov tizimini takomillashtirish va boshqaruv uchun axborot tizimini yaratish bo'yicha bir qator ishlar amalga oshirildi.

To'lovlarni real vaqtda o'tishini ta'minlash va tijorat banklariga yagona vakillik hisobvarag'i orqali xizmat ko'rsatish bo'yicha tanlangan texnologiya hamda ishlab chiqilgan texnik topshiriq bo'yicha banklararo to'lovlarni yagona vakillik hisobvarag'i orqali o'tkazish bo'yicha yaratilayotgan dasturlarni ishlashga

tayyorligini tekshirish maqsadida 2002 yilning 27 aprel kuni sinovdan o'tkazildi. Bundan tashqari, yagona vakillik hisobvarag'i orqali real vaqtda amalga oshirayotgan banklarni o'zaro uzluksiz ishlashni ta'minlaydigan dastur ishga tushirildi. Yangi tizimga barcha tijorat banklari bir yo'la o'tkazilmadi. Avval bir qator banklar ushbu tizim bo'yicha ishlab sinab ko'rildi. Yagona vakillik hisobvarag'i tizimi orqali ishlashga AT Sanoatqurilishbanki 2002 yilning 15 iyulida, AT Tadbirkorbanki 20 iyulida, DAT Asaka banki 21 oktyabrda o'tkazildi va ularga har tomonlama yordam berildi. Yagona vakillik hisobvarag'i bo'yicha boshqaruv axborot tizimiga o'tish 2003 yilning sentyabr oyida nihoyaga etkazildi. Yangi tizimga o'tishni DT Xalq banki hamda Alp Jamol xususiy banki yakunladi. Natijada quyidagi natijalarga erishildi:

- kunlik to'lovlarni o'tkazish uchun band bo'lgan mablag'larning bir qismini bo'shashiga, shu bilan birga bo'shagan mablag'larni tegishli aktivlarga joylashtirish imkoni yaratildi;
- bank filiallarida butun kun davomida paydo bo'ladigan tavakkalchiliklarni kuzatib, uni o'z vaqtida bartaraf etish mumkin bo'ldi;
- bankning yuqoridan pastga, pastdan yuqoriga bo'lgan har bir jarayonni tizim orqali kuzatish mumkin bo'ldi;
- bank filiallarining qay biri zaif, qay biri mustahkamligini tahlil qilish va tez, operativ ravishda choralar ko'rish imkoni yaratildi;
- bankning yagona kundalik balansi uning likvidligi, tavakkalchiliklari, majburiyati, kapitali qanday darajada ekanligi aniq ko'rish va tahlil qilish imkoniyati yaratildi.

To'lov tizimining hozirgi darajaga etishida bir necha omillar xizmat qilgan. Bu omillar quyidagilardir:

1. Buxgalteriya hisobining jahon andozalariga mos keluvchi Bank Depozitorlari Milliy Axborot Bazasi tashkil etildi.
2. Vazirlar Mahkamasining bir qator qarorlari asosida soliqdan ozod etilgan mablag'lar hisobiga bank tizimi to'liq kompyuterlashtirildi.

3. Banklar o'z imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda «Fido-Biznes» firmasi tomonidan yaratilgan dasturiy ta'minoti bilan to'liq ta'minlandi va imkoniyati etadigan banklarga, jumladan, Milliy bank, Asaka bank, DAEWOO bank va ABN-AMRO banklarga dasturiy ta'minot yaratishga doir texnik talablar qo'yildi. To'lovlarning elektron usulda amalga oshirilishi ham mijoz uchun tez amalga oshirish quvvati jihatidan juda ham qulay, ham bank uchun xarajat kamligi uchun juda foydalidir. Shuning uchun O'zbekistonda yaratilgan elektron to'lovlartizimi milliy to'lov tizimining asosi bo'lib, uni rivojlantirish umummilliy ahamiyatga ega. Hozirgi vaqtda, respublikada to'lov tizimini mukammallashtirish, to'lov vositalarini rivojlantirish va mijozlarga qulay bo'lgan to'liq avtomatlashtirilgan tizimni ishlab chiqish asosiy maqsad qilib belgilangan. «Elektron hamyon» sifatida mashhur bo'lgan plastik kartochkalar to'lovlarning barcha turidan xam eng qulay to'lov vositasi sifatida tan olingan. Shuning uchun respublikada bir qator yirik banklar plastik kartochkalar bozorini shakllantirishda aktiv faoliyat ko'rsatmoqdalar. Plastik kartochkalar bozorini rivojlantirishda bir qancha bankomatlar o'rnatilishi, milliy valyuta barqarorligi va mustahkam muhofaza tizimi kabi murakkab ishlar amalga oshirilgandan keyingina ma'lum ijobiy natijalarga erishish mumkin.

Hozirgi kunda respublikada «Bank-Mijoz» tizimi amaliyotga keng tadbqiq etilmoqda. Bu tizimda bank mijozlari to'g'ridan-to'g'ri ofis yoki uyidan turib to'lovlarni amalga oshirilishi ko'zlangan. Bank xizmatining bu yangi ko'rinishi pulmablag'larining boshqarilishini faollashtirish bilan birga bank mijozlari sonining oshishiga, bank va mijoz o'rtasidagi moliyaviy faoliyatni yanada rivojlantirishga olib keladi. Shunday qilib, O'zbekistonda jahon talablariga javob beradigan elektron usulda to'lovlarni amalga oshiradigan milliy to'lov tizimi yaratildi. Elektron to'lov tizimining ishlash printsiplari, to'lov tizimi orqali hisob-kitoblarning o'tkazish tartibi, plastik kartochkalarning turlari, ularning amaliyotda qo'llanilishi, «Bank-Mijoz» dasturiy ta'minotining mazmuni va ish faoliyati keyingi mavzularda batafsil ko'rib chiqiladi.

2. Banklararo xisob kitoblarda yagona vakillik hisobraqamining tutgan o'рни, ahamiyati va unga o'tilishi

Respublika Markaziy banki bilan jahon banki o'rtasida 1998 yil dekabr oyida tuzilgan shartnomaga muvofiq Respublika Moliya sohasini rivojlantirish uchun kredit ajratilgan. Bu loyixa besh yo'nalishga bo'linib amalga oshirilmoqda. Bu yo'nalishlarning biri «O'zbekiston moliya soxasining axborot tizimini takomillashtirish» bo'lib, u o'z ichiga quyidagi vazifalarni oladi:

1. To'lov tizimini takomillashtirish;
2. Boshqarish uchun axborot tizimini yaratish;
3. Bank telekommunikatsiya tizimini rivojlantirish;
4. Axborot tizimining muxofazasini yaratish.

Yuqorida belgilab berilgan vazifalarni bajarish uchun O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan oxirgi 10 yilda bir qator ishlar qilindi. Bu borada rivojlangan davlatlarning tajribasi o'rganildi va amaliyotga tatbiq qilindi.

Jahon banki maslahatchilari va ekspertlari O'zbekistonga tashrif buyurishganda barcha banklarning yagona vakillik hisobvarag'iga va yagona balansga o'tishlari lozimligi belgilab berildi.

Ma'lumki, yirik masshtabdagi banklar resurslarini bitta hisobraqamga tez yig'ishi va bu raqamdan katta daromad keltiruvchi yirik loyihalarni moliyalashtirish ancha qiyinchilik tug'diradi. Rivojlanayotgan mamlakatlarning jahon bozoriga integratsiyalashuvi va yangi texnologiyalarning rivojlanishi ssuda kapitalining banklararo bozorda sotilishi va sotib olinishi ilgarigiga nisbatan ancha tezroq amalga oshirishni talab qila boshladi. Yirik banklar Yaponiyadagi birjalar yopilganda, Evropa va AQSh birjalari faoliyati uchun 1 soatdan 12 soatgacha bo'lgan kreditlardan foydalanishi, bundan tashqari transmilliy banklar uchun bir davlatdan ikkinchi davlatga overnayt kreditlarini amalga oshirish uchun katta pul mablag'larini tez ko'chirish imkonini beruvchi texnologiyalar bosh bankda yagona buxgalteriya balansi, yagona vakillik raqami tizimiga o'tishga undadi.

Tijorat banklarining ilk bor yagona vakillik hisobraqamlariga o'tishi «Feduayr» tizimi multikorporatsion va transmilliy banklarining yagona vakillik raqamlari

tizimiga o'tish tavsiyasiga ko'ra AQShda amalga oshirildi. Respublikamiz tijorat banklarining yagona vakillik hisobraqamlariga o'tishi bilan esa mazkur masalalar yanada jadallashdi. Shuning uchun jahon tajribasini o'rganish alohida dolzarblik kasb etadi va bank likvidligini boshqarish sohasida amaliy bilimlar tizimi hamda yig'ilgan tajriba tahlillari va xulosalarini samarali qo'llash imkonini beradi. Yagona vakillik hisobraqami orqali boshqarishning mohiyati shundan iboratki, yirik tijorat banklari bo'limlari o'zlarining vakillik hisobraqamlarini bosh bankda ochadilar va bosh bank orqali amalga oshiradilar. Ushbu tizimning bir qancha ustunlik va qulaylik tomonlari mavjud bo'lib ularning asosiylari quyidagilardan iborat:

- Tizim ichidagi amalga oshiriluvchi operatsiyalar tezlashadi hamda real vaqt rejimida ishlaydi;
- Katta daromad keltiruvchi yirik loyixalarni moliyalashtirish uchun resurslarni tez jamlash imkoni paydo bo'ladi;
- Tizim ichida bo'limlar resurslarini aktiv operatsiyalarga joylashtirilishi tufayli vakillik raqamidagi minimal darajada saqlay oladi va hatto debet qoldiq bo'lganda ham ishlay oladi;
- Banklararo bozorda resurslar qayta taqsimotida ham bankning raqobatbardoshligini oshiradi;

Demak, bank muassasasi uchun vakillik hisobraqami shunday hisob-kitob raqamiki, unda tijorat bankining barcha mablag'lari ya'ni, o'z mablag'lari ham, xizmat ko'rsatilayotgan mijozlar mablag'lari ham, shuningdek boshqa jalb etilgan resurslar ham saqlanadi. Vakillik hisobraqami orqali banklar mijozlarga xizmat ko'rsatish bilan bog'liq bo'lgan barcha operatsiyalarni, shuningdek xo'jalik sub'ekti sifatida bank operatsiyalarining o'zini ham amalga oshiradi. Hozirgi vaqtgacha ana shu jarayonlarning barchasi juda katta bir sxema ko'rinishida amalga oshirilardi. Aytaylik, to'lovchi yoki mablag'ni oluvchiga turli banklarda xizmat ko'rsatilayotgan bo'lsa yoki banklar bir-birini kreditlash bilan bog'liq bo'lgan banklararo operatsiyalar hamda naqd pullarning joyini almashtirishga doir vaziyat sodir bo'ldi deb faraz qilaylik. Bunday hisob-kitoblar har bir tijorat

bankning balansida ochilgan vakillik hisobraqamlari orqali amalga oshiriladi. O'z navbatida tijorat banklari filiallarining vakillik hisobraqamlari Markaziy bankning Hisob-kitob markazida ochilgan. Shunday qilib har qanday to'lov pul mablag'larini o'tkazishning ko'p bosqichli tizimidan o'tishi lozim bo'ladi. Bitta bankning o'rtasida to'lovlar amalga oshirilayotganida ham hisob-kitoblarning ana shu sxemasi amal qiladi. Bu banklararo hisob-kitoblarni tashkil etishning markazlashgan varianti bo'lib, u samarasiz usul bo'lib hisoblanadi. Banklararo hisob-kitoblar 2002 yilgacha shu sxema asosida o'tkazilgan. Ilgari bundan voz kechishga texnikaviy jihatlarga oid bir qancha jiddiy muammolar imkon bermas edi.

Hozirgi kunga kelib barcha ko'pgina tijorat banklari yagona vakillik hisobraqamiga o'tish bo'yicha ishlarni amalga oshirganlar va banklar o'rtasidagi hisob-kitoblar yagona hisobvarag'i orqali o'tkazilmaoqda. Yagona vakillik hisobraqami orqali boshqaruvni amalga oshirish tizimini joriy qilish uchun quyidagi ishlar amalga oshirilishi kerak edi:

- Bosh bank uchun yangi bank kodi olinadi. Masalan, O'zsanoatqurilish banki uchun bank kodi 09003 berilgan.
- Bosh bankda o'tish kuniga qadar barcha bo'limlari uchun, shu jumladan o'zidagi amaliyot boshqarmasiga ham 22204 - Banklararo hisob-kitoblar bo'yicha to'lanadigan mablag'lar», balans hisobraqami ochiladi va har bir bo'limga shu haqda xabar beriladi. O'z navbatida har bir bo'lim -Banklararo hisob-kitoblar bo'yicha olinadigan mablag'lar» balans hisobraqamini ochadi va bosh bankka xabar beradi.
- So'ngra bankning bo'limlari memorial order orqali 10301 –Markaziy bankdagi vakillik hisobraqami -Nostro» hisobraqamidagi qoldig'ini Bosh bankda ochilgan 22204 - hisobraqamiga, shu jumladan Bosh bankning boshqarmasiga ham o'tkazadi.

Bunda quyidagicha buxgalteriya provodkasi beriladi:

Debet: 16103

Kredit: 22204

Masalan, O'zsanoatqurilish bankining bo'limlaridagi 10301- hisobraqamlaridagi qoldig'ini Markaziy bankning boshqarmalari yordamida O'zsanoatqurilish bankining bosh bankiga ko'chirib, bo'limlarda bu operatsiya bo'yicha to'g'irlash provodkasi amalga oshiriladi.

- Bank bo'limlaridan vakillik hisobraqami 09003 ga 10301 dagi qoldiqni o'tkazgandan so'ng, bunday buxgalteriya yozuvi boshqa amalga oshirilmasligini cheklovchi dasturga qo'yilib uni bankning xavfsizlik xizmati tekshirib banki bo'limlarining to'lov reyslari ishlanmasligi uchun Markaziy bankning Axborotlashtirish Bosh Markazi belgalagan tartibda ularning pochta qutisini yopadi.
- Markaziy bankdagi To'lov tizimi va axborotlashtirish markazi Bank bo'limlari banki uchun 09003 bank kodi kiritilganligi haqida o'zgartirish kiritadi.
- O'zsanoatqurilishbanki tizimida Markaziy Bank ichki elektron virtual tarmoq tashkil qilanadi.
- Bank ma'lumotlarining muhofazasini ta'minlovchi kripto himoya va shifratsiya, shuningdek barcha bo'limlarning deshifratsiya kalitlari bosh bankka o'rnatiladi.
- Bosh bank uchun buxgalteriya hisobi va hisoboti bo'yicha normative hujjatlar ishlab chiqiladi.
- Tijorat banklarining xususiyatiga qarab hamda bank boshqaruvining ehtiyojiga qarab dasturiy vositada informatsion boshqaruv tizimi tuziladi.

Tijorat banklarining yagona balans texnologiyasiga o'tishi bilan bankning ichki tuzilishi ham, normativ va hisobotlari ham tubdan o'zgara boshlaydi. Shuningdek, jalb qilingan mablag'lar bo'yicha zahira fondiga ajratmasi bosh Bankda amalga oshiriladi. Bu bilan resurslarning ishlatilishida yanada optimallashtirish paydo bo'ladi va banklarning rentabellik ko'rsatkichlarini oshirishda hamda bank aktivlarining oborotini tezlashtirib bankning yuqori daromad olishiga olib keladi. Bu tizimning yana shunday xususiyati mavjudki, bunda Markaziy Bank uchun pul muomalasini tartibga solishda va iqtisodiyotda pul massasini boshqarishda ma'lum qulaylik va imkoniyatlarni yuzaga chiqaradi.

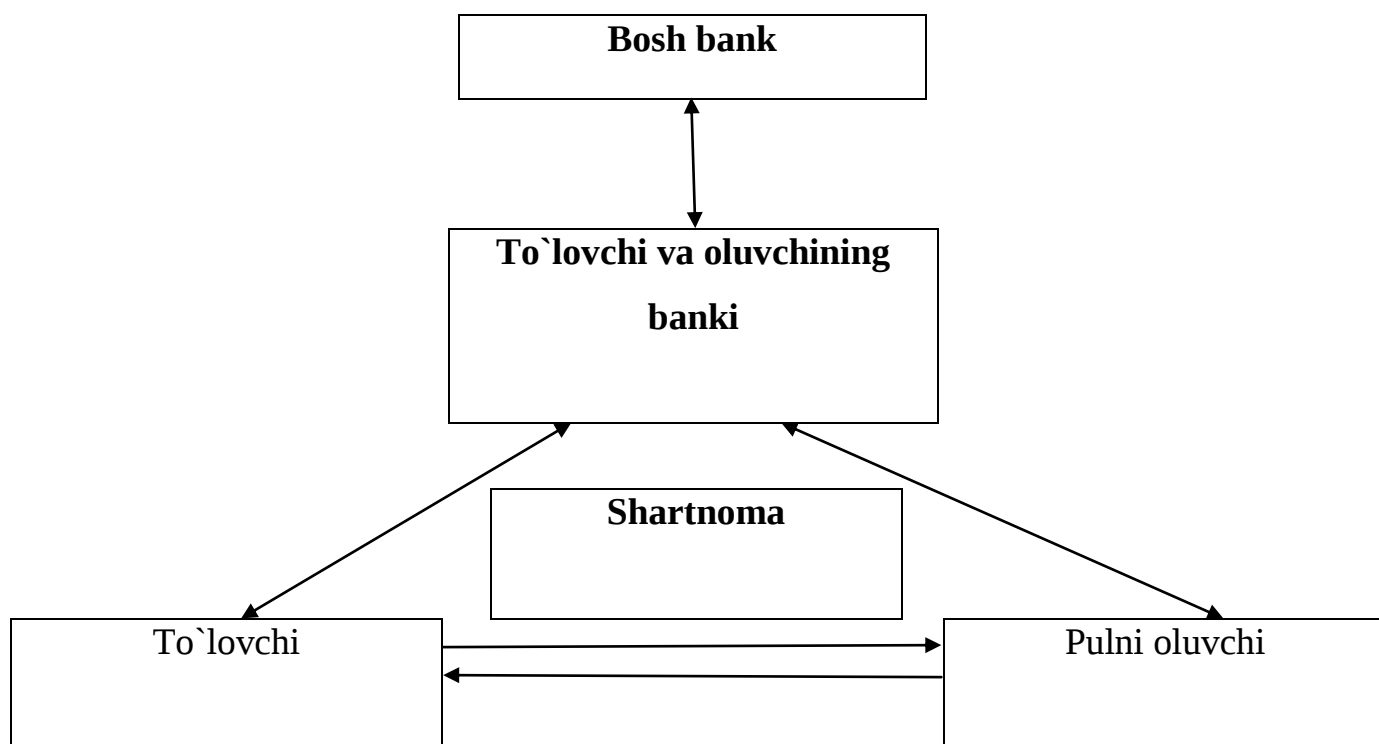
Shunday qilib, barcha hisob-kitoblarni 3 guruxga bo'lishimiz mumkin.

1. Bir bank filiali ichidagi hisob-kitoblar
2. Bir bank ichidagi filiallararo hisob-kitoblar
3. Turli banklar o'rtasidagi banklararo hisob-kitoblar

Bu uch guruh hisob-kitoblarda to'lovlarni o'tkazish texnologiyasi turlicha bo'lib ularni xar birini alohida ko'rib chiqamiz

Bir bankning mijozlari bo'lgan sub'ektlar o'rtasidagi hisob-kitoblarni o'tkazish texnologiyasi

Bir bankning mijozlari o'rtasidagi hisob-kitoblar shu bankning o'zida o'tkaziladi. Bu holda banklararo hisob-kitoblar vujudga kelmaydi. Buni quyidagi sxema orqali yaqqolroq ko'rish mumkin

Ushbu sxemaga quyidagicha izoh beramiz. To'lovchi va oluvchi o'rtasida shartnoma imzolangandan so'ng, to'lovchi o'z bankiga topshiriqnomaga topshiradi. Bank topshiriqnomaga asosan to'lovchining hisobvarag'idan pulni o'tkazadi va bu

xaqda sotuvchi va to'lovchiga shaxsiy hisobvaraقدan ko'chirma beradi. Sotuvchi to'lovchiga mahsulot jo'natadi. Shunday qilib, hisob-kitoblar tez va oson yakunlanadi.

Endi bir bank tizimidagi filiallararo hisob-kitoblarni ko'rib chiqamiz.

Bir banka tegishli filiallar o'rtasidagi banklararo hisob-kitoblar

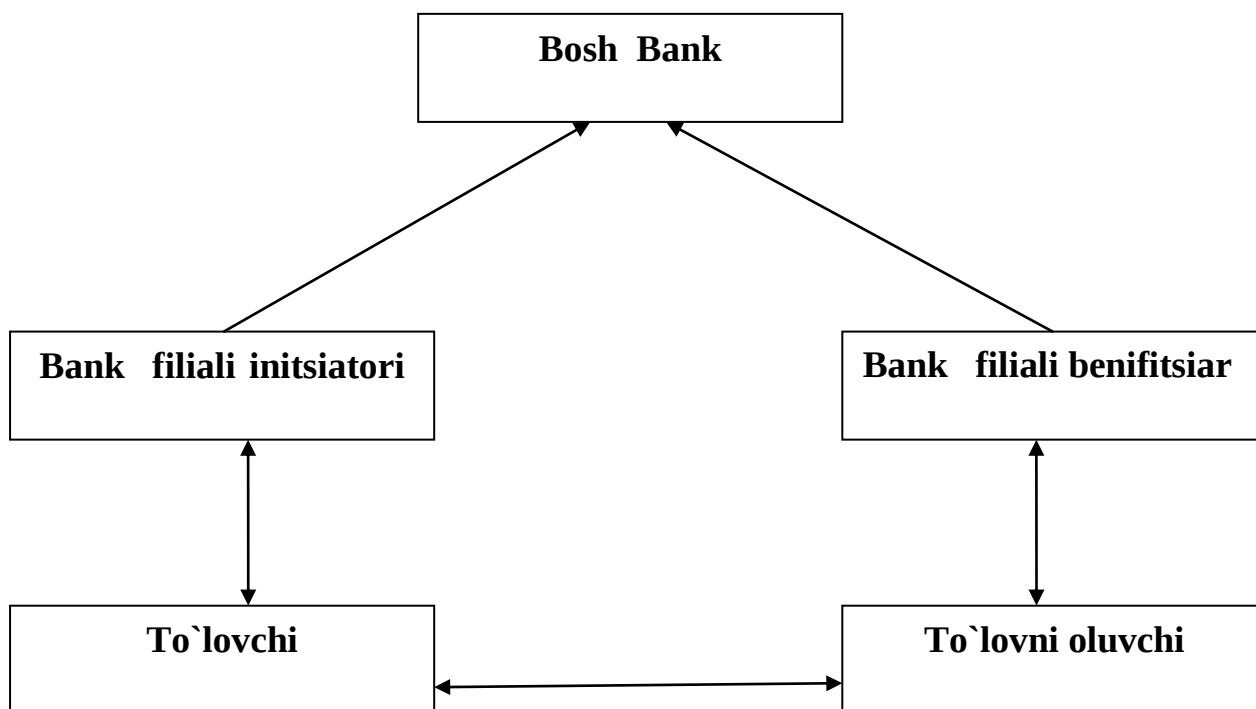
Bir bank filiallari o'rtasida hisob-kitoblar debet hujjatlari bo'yicha alohida, kredit hujjatlari bo'yicha alohida buxgalteriya provodkalari yordamida bajariladi. Pul mablag'larini o'tkazish avvalo to'lovchi bank filialida amalga oshiriladi. Bunda to'lovchi korxona hisobvarag'idan mablag'lar hisob-kitob hujjatida ko'rsatilgan summaga kamaytiriladi. Ushbu bankdan pul mablag'lari chiqib ketayotganligi sababli bank filialining banklararo hisob-kitoblar hisobvarag'i ham kamaytiriladi. Bu operatsiya quyidagi buxgalteriya provodka yordamida ifodalanadi.

Debet to'lovchi mijozning hisobvarag'I Kredit 16103 Banklararo hisob-kitoblar bo'yicha olinadigan hisobvaraqlar. Bosh bank axborotni qabul qilishi bilan dasturiy yo'l bilan filiallar o'rtasida mablag'larni o'tkazish bo'yicha buxgalteriya provodkalarini bajaradi, ya'ni bir bank filialining vakillik hisobvarag'idan ikkinchi bank filialining hisobvarag'iga pul mablag'lari o'tkaziladi. Bu operatsiya quyidagi buxgalteriya provodkasi orqali bajariladi.

Debet 22204 «A» filiali

Kredit 22204 «B» filiali

Bu provodka initsiator bank hisobvarag'idagi pul mablag'lar benifitskor bankning hisobvarag'iga o'tkazilganini bildiradi. Benifitskor bank Bosh bankdan o'ziga tegishli bo'lgan pul mablag'larini qabul qilganda dasturiy yo'l bilan quyidagi buxgalteriya provodkasini bajaradi. Debet 16103 «Banklararo hisob-kitoblar» bo'yicha olinadigan hisobvaraqlar Kredit 20200 Talab qilingunga qadar saqlanadigan depozit hisobvaraqlar Yuqoridagilarni quyidagi sxema orqali yaqqolroq ko'rish mumkin.

To'lovlarni o'tkazish va qayta ishlash avtomatik tarzda bajariladi. Bosh bank filiallarning hisobvarag'larida pul mablag'larining etarligini nazorat qiladi, mablag'lar etmaganda mablag' bilan ta'minlash usullarini ishlab chiqadi.

Turli banklar o'rtasidagi banklararo hisob-kitoblar

Amaliyotda ko'p hollarda ikki turli banklarning mijozlari bir - birlari bilan xo'jalik munosabatlarini o'rnatadilar bu esa ushbu banklar o'rtasidagi banklararo hisob-kitoblarni o'tkazishda bank tipi va bank kodiga alohida e'tibor beriladi.

Bosh bank elektron to'lovlarni qayta ishlab yagona vakillik hisobvarag'i orqali benifitsior bankka jo'natadi. Bosh bankda bu operatsiyalar dasturiy yo'l bilan quyidagi provodka bilan ifodalanadi.

Debet 22204 Filiallarga, filiallar va banklararo hisob-kitoblar bo'yicha to'lanadigan hisobvaraqlar

Kredit 10301 Markaziy bankdagi vakillik hisobvarag'I Banklararo hisob-kitoblar bo'yicha elektron to'lovlar kelib tushganda to'lovni oluvchi bosh bankda dasturiy yo'l bilan ushbu provodka bajariladi.

Debet 10301

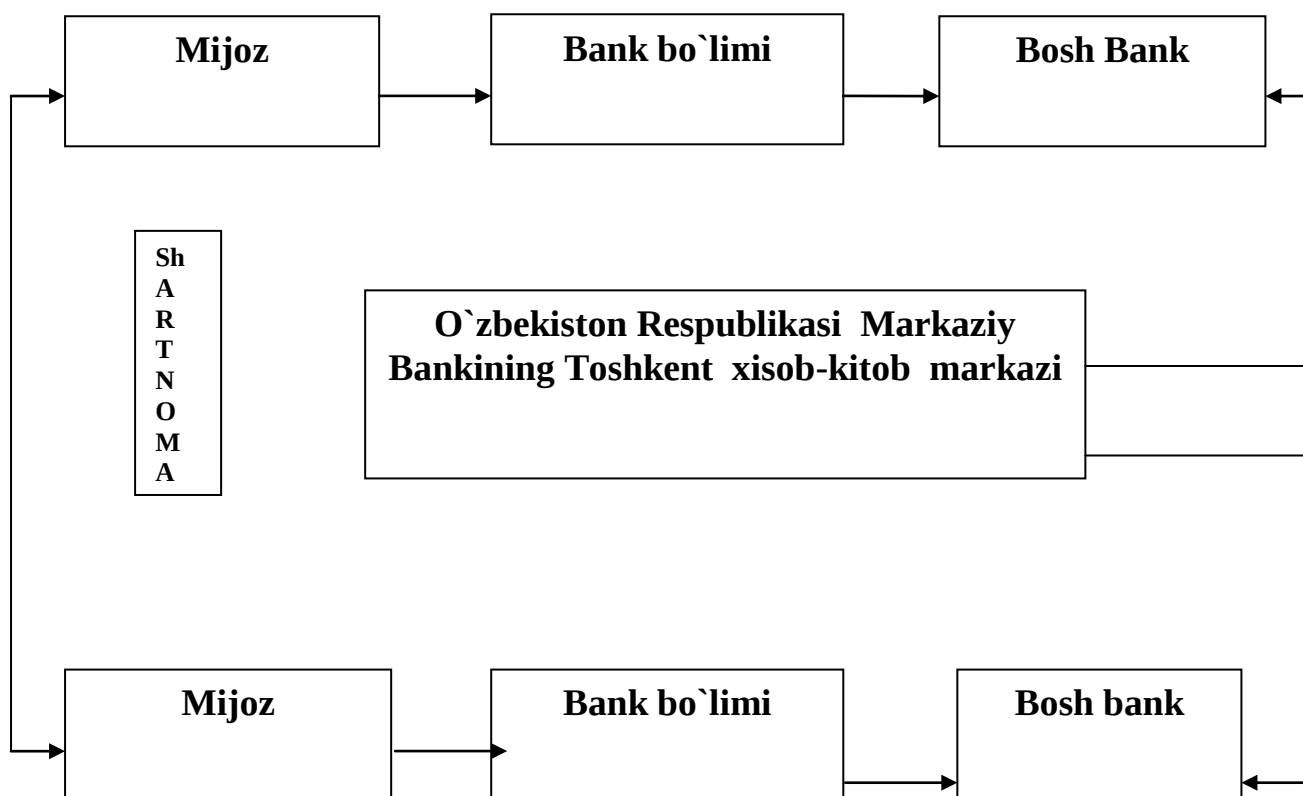
Kredit 22204

Filiallar banklararo operatsiyalar bo'yicha elektron to'lovlar kelib tushganda dasturiy yo'l bilan mijozning hisobvarag'iga mablag'ni tushirish bo'yicha quyidagi provodkani bajaradi

Debet 16103 Kredit mijozning hisobvarag'I Bosh bankda kliring natijalari bo'yicha yakunlash operatsiyalari avtomatik tarzda o'tkaziladi. Yagona balansga o'tganda **16103 va 22204** hisobvaraqlar o'zaro yopiladi.

Turli banklar o'rtasidagi hisob-kitoblar Toshkent shahar hisob-kitob markazi orqali bajariladi. Bu operatsiyalarni quyidagi sxema orqali ko'rish mumkin.

Banklararo hisob-kitoblarning o'tish texnologiyasi

Yuqoridagi sxemada turli banklarning mijozlari o'rtasidagi hisob-kitoblarning 2 bosh bank orqali o'tishi mujassamlashgan turli banklar o'rtasidagi hisob-kitoblar sxemada ko'rib turganimizdek, O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining Toshkent shahar hisob-kitob markazi orqali tashkil etiladi.

3.Yagona vakillik hisobraqami orqali baklararo xisob kitoblarni yuritish tartibi

Yagona vakillik hisobvarag'ini yuritish tartibi barcha banklarda deyarli bir xildir. Yagona vakillik hisobvarag'ini tijorat bankda amal qilishi uchun "Yagona vakillik hisobvarag'i orqali filiallar va boshqa banklar o'rtasida elektron to'lovlarni amalga oshirish tartibi to'g'risidagi" Nizom ishlab chiqilgan va bankning Boshqaruv raisi tomonidan tasdiqlangan. Yagona vakillik hisobvaraqlar orqali to'lovlarni amalga oshirish uchun Buxgalteriya va moliya hisobi Boshqarmasi qoshida alohida sektor tashkil qilingan. Ushbu sektor tijorat bankining to'lov markazi deb ataladi. Har bir filial ushbu to'lov markazida o'zining vakillik hisobvarag'ini ochgan. Yagona vakillik hisobvarag'i orqali to'lovlarni amalga oshirish uchun tashkil qilingan sektorning asosiy funktsiyalari quyidagilar bo'lib hisoblanadi:

- Tijorat bankining o'z filiallari hamda boshqa banklar o'rtasida naqd pulsiz hisob-kitoblarni tashkil qilish;
- Elektron to'lovlarni amalga oshirish borasida filiallar va boshqa banklar bilan fayllar va ma'lumotlarni avtomatik ravishda almashish;
- Filiallarni ularning vakillik hisobvarag'ining to'lov markazidagi holati to'g'risida ogohlantirib turish;
- Yagona vakillik hisobvaraqlar va filiallarning hisobvaraqlarining holatini nazorat qilish;
- To'lovlarni amalga oshirilishi ustidan nazorat;
- Amalga oshirilayotgan to'lovlarni buxgalteriyada aks ettirish;
- Ma'lumot funktsiyasi;
- Har kun oxirida barcha ma'lumotlarni arxivlash;
- Filiallar va banklararo amalga oshirilayotgan to'lovlar va ma'lumotlarni himoya qilish;

To'lov markazi to'lovlar va boshqa operatsiyalar uchun filiallarga ma'lum bir vaqtlar oralig'ini belgilab beradi, filiallar ushbu vaqtlar oralig'ida operatsiyalarni

amalga oshiradi. Har bir filial o'zining mijozlari bilan ular bilan tuzgan shartnomalari asosida mustaqil ravishda xizmat ko'rsatadi. Filialning mijozlarga xizmat ko'rsatuvchi mas'ul xodimi pul hisob-kitob hujjatini qabul qilganda uni tekshiradi va elektron to'lov tizimiga kiritadi. Ushbu xolda tizimga kiritilgan ma'lumotlar hisob-kitob xujjatining asl nusxasi bilan bir xil bo'lishi lozim. Ushbu ma'lumotlar tizimga kiritilgandan so'ng filialda elektron fayl vujudga keladi hamda bosh buxgalterning unikal elektron imzosidan so'ng bu fayl to'lov markaziga yuboriladi.

Filialning vakillik hisobvarag'i balansning 16103 – «Banklararo hisob-kitoblar bo'yicha olinadigan mablag'lar» hisobvarag'ida hisobga olinadi. Filial ushbu hisobvaraq qoldig'i doirasida operatsiyalarni amalga oshirishi mumkin. Operatsiya amalga oshirilganda quyidagi provodka bajariladi:

Dt 20200 “Mijozning yoki bankning ichki hisobvaragi”

Kt 16103 “Banklararo hisob-kitoblar bo'yicha olinadigan mablag'lar”

To'lov markazidan to'lovni qabul qilgan filiallarda esa quyidagicha provodka amalga oshiriladi:

Dt 16103 «Banklararo hisob-kitoblar bo'yicha olinadigan mablag'lar»

Kt 20200 “Mijozning yoki bankning ichki hisobvarag'i”

Agarda to'lovni qabul qilishi lozim bo'lgan hisobraqam noto'g'ri yozilgan bo'lsa, kelgan mablag' 23206 «Aniqlanayotgan transaktsiya» hisobvarag'iga olib qo'yiladi, hamda 3 kun ichida o'zining maqsadiga yo'naltiradi. Agarda filialning vakillik hisobvaraqamida operatsiyalarni amalga oshirish uchun mablag' kamlik qilsa, ushbu filial Tijorat bank g'aznachilik Boshqarmasi orqali boshqa filiallardan moliyaviy yordam puli olishi mumkin. Tijorat bank to'lov markazida har bir filialning vakillik hisobvarag'idagi qoldiq 22204-«Banklararo hisob-kitoblar bo'yicha to'lanadigan mablag'lar» balans hisobraqamida hisobga olinadi.

Barcha banklararo va filiallararo to'lovlar ushbu hisobraqamlar orqali amalga oshiriladi.

Filiallarining boshqa banklarga pul o'tkazish bo'yicha to'lov topshiriqlari to'lov markazi tomonidan deshifrovka qilinadi hamda limitdan katta o'tkazmalar ko'rib chiqish uchun g'aznachilik Boshqarmasiga yuboriladi. Agarda to'lovlar ssuda hisobvarag'idan yuborilgan bo'lsa limitdan katta o'tkazmalarni tegishli Kredit Boshqarmalaridan biriga ko'rib chiqish uchun yuboriladi. g'aznachilik Boshqarmasi to'lovning maqsadini o'rganib chiqib, zarur bo'lsa to'lovni bekor qilishi yoki to'xtatib turishi mumkin (mijozlarning talab qilib olinuvchi hisobvarag'idan o'tayogan pullar bundan mustasno). Kredit boshqarmalari ham ssuda schetidan o'tayotgan to'lovlarni o'rganib chiqib, tijorat bankining Kredit siyosati talablari buzilayotgan bo'lsa, o'tayotgan to'lovni bekor qilish, hamda to'xtatib turish huquqiga ega.

G'aznachilik va Kredit Boshqarmalari tomonidan to'xtatilmagan to'lovlar shifrovka qilinadi, hamda o'z maqsadi bo'yicha yuboriladi. Bunda quyidagi provodkalar amalga oshiriladi:

Filial nomidan boshqa banklarga pul o'tkazilsa

Dt 22204 "Banklararo hisob-kitoblar bo'yicha to'lanadigan mablag'lar"

Kt 10301 "Markaziy Bankdagi yagona vakillik hisobvarag'i"

Filial nomiga boshqa banklardan pul kelsa

Dt 10301 "Markaziy Bankdagi yagona vakillik hisobvarag'i"

Kt 22204 "Banklararo hisob-kitoblar bo'yicha to'lanadigan mablag'lar"

Filial tomonidan boshqa filiallarga pul o'tkazilsa

Dt 22204 "Banklararo hisob-kitoblar bo'yicha to'lanadigan mablag'lar" Afilial

Kt 22204 "Banklararo hisob-kitoblar bo'yicha to'lanadigan mablag'lar" Bfilial

Tijorat bankining to'lov markazi bank nomidan quyidagi operatsiyalarga pul o'tkazishi mumkin:

- Majburiy rezerv jamg'armasiga pul o'tkazish;
- Depozitlarga mablag' joylashtirish;
- Filiallarga moliyaviy yordam ko'rsatish;
- Elektron to'lovlar xizmati uchun pul o'tkazish;
- Markaziy bank tomonidan qo'yiladigan jarima to'lovlarini to'lash;
- Va boshqa to'lovlar. To'lov markazi filiallarning vakillik hisobvarag'idan memorial order orqali majburiy ravishda quyidagi maqsadlar uchun mablag'larni olib qo'yishi mumkin:

- Majburiy rezerv jamg'armasiga ajratmalar;
- To'lov markazi ko'rsatadigan xizmatlari uchun to'lanadigan mablag'lar;
- Oldingi berilgan moliyaviy yordamlar;
- Markaziy bankka to'langan jarimalarni qoplash uchun mablag'lar;
- Va boshqa maqsadlar uchun.

Tijorat banki to'lov markazi soliq to'lovchi sub'ekt maqomiga ega emasligi tufayli uning xo'jalik faoliyatidan keladigan barcha daromad va xarajatlari tijorat bankining Bosh Amaliyot Boshqarmasi balansida aks etadi. Agarda filiallar bosh bank oldidagi majburiyatlarni bajarmasi, to'lov markazi filial tomonidan uzatiladigan elektron to'lovlarni to'xtatib qo'yishi mumkin. Har bir tijorat bankining to'lov markazi doimo Markaziy bank hisob-kitob markazi bilan aloqada bo'ladi.

Yagona vakillik hisobvarag'i bo'yicha to'lov xujjatlarini to'g'ri to'ldirish uchun filialning mijoz javobgar hisoblanadi. Elektron xujjatlarni yaratish, uni sifatli to'ldirish, yuborish va qabul qilishga filiallar javobgardirlar. Filiallar tomonidan yuboriladigan xujjatlarni o'z vaqtida ijro etish, ularning hisobini to'g'ri yuritishga to'lov markazi javobgardir. Ssuda hisobvarag'idan amalga oshirilayotgan to'lovlarni o'z vaqtida ko'rib chiqishga Kredit boshqarmalari javobgardir. Yagona vakillik hisobvarag'ini hamda filiallarning to'lov markazidagi vakillik

hisobvarag'ini likvidligini ta'minlash va vaqtincha to'xtatilgan to'lovlarni kunning oxirigacha o'tkazib yuborish bankning g'aznachilik Boshqarmasi zimmasiga yuklatilgan. Shunday qilib, ko'p filialli barcha tijorat banklari filiallararo operatsiyalarni yuqorida ko'rsatilgan tarzda amalga oshirib boradilar.

Xulosa

Banklararo xisob kitoblar yagona vakillik xisob raqamlari orqali amalga oshirilishi bank likvidligini boshqarish sohasida amaliy bilimlar tizimi hamda yig'ilgan tajriba tahlillari va xulosalarini samarali qo'llash imkonini berar ekan. Yagona vakillik hisobraqami orqali boshqarishning mohiyati shundan iboratki, yirik tijorat banklari bo'limlari o'zlarining vakillik hisobraqamlarini bosh bankda ochadilar va bosh bank orqali amalga oshiradilar. Ushbu tizimning bir qancha ustunlik va qulaylik tomonlari mavjud bo'lib ularning asosiylari quyidagilardan iborat ekan :

- Tizim ichidagi amalga oshiriluvchi operatsiyalar tezlashadi hamda real vaqt rejimida ishlaydi;
- Katta daromad keltiruvchi yirik loyixalarni moliyalashtirish uchun resurslarni tez jamlash imkoni paydo bo'ladi;
- Tizim ichida bo'limlar resurslarini aktiv operatsiyalarga joylashtirilishi tufayli vakillik raqamidagi minimal darajada saqlay oladi va hatto debet qoldiq bo'lganda ham ishlay oladi;
- Banklararo bozorda resurslar qayta taqsimotida ham bankning raqobatbardoshligini oshiradi;

Tijorat banklarining yagona vakillik xisob raqamlari o'tishi bilan bankning ichki tuzilishi ham, normativ va hisobotlari ham tubdan o'zgara boshladi. Shuningdek, jalb qilingan mablag'lar bo'yicha zahira fondiga ajratmasi bosh Bankda amalga oshiriladi. Bu bilan resurslarning ishlatilishida yanada optimallashtirish paydo bo'ladi va banklarning rentabellik ko'rsatkichlarini oshirishda hamda bank aktivlarining oborotini tezlashtirib bankning yuqori daromad olishiga olib keladi. Bu tizimning yana shunday xususiyati mavjudki, bunda Markaziy Bank uchun pul muomalasini tartibga solishda va iqtisodiyotda pul massasini boshqarishda ma'lum qulaylik va imkoniyatlarni yuzaga chiqaradi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining «Markaziy banki to'g'risida»gi Qonuni. (1995 y. 26 dekabr).
2. O'zbekiston Respublikasining «Banklar va bank faoliyati to'g'risidagi»gi Qonuni. (1996 y. 25 aprel).
3. Qzbekiston Respublikasining «Elektron raqamli imzo tog'risida»gi Qonuni. 2003 y. 11 dekabr.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Hisob-kitoblar mexanizmin takomillashtirish va respublika hamda mahalliy byudjetlarga to'lovlarning o'z vaqtida kelib tushishini rag'batlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Farmoni. 1998 y. 4 fevral.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Bank tizimini yanada erkinlashtirish va isloh qilish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Qarori. 2005 y. 15 aprel.
6. Navruzova K.N. Banklarda buxgalteriya hisobi va operatsion texnika. TMI, 2003 y.
7. Navro'zova K., Ortiqov O. «Banklarda hisob va to'lov tizimi» o'quv qo'llanma «Iqtisod-Moliya» 2005 y
8. Abdullaev Yo.A., Qoraliev T.M., va boshqalar «Bank ishi». O'quv qo'llanma «Iqtisod-Moliya», 2009 y
9. O'zbekiston Respublikasi banklari o'rtasida elektron to'lov tizimi bo'yicha hisob-kitoblarni yuritish haqidagi 1010-sonli Nizom. 2001. 19 fevral.
10. O'zbekiston Respublikasida «Naqd pulsiz hisob-kitoblarni tashkil qilish Haqida»gi 60-sonli Nizom. 2002 yil, 12 yanvar.
11. Internet saytlari:
www.cbu.uz
www.lex.uz
www.finance.uz
www.review.uz